

PREOBRAŽANJE PRAVNIH INSTITUCIJ V SODOBNIH DEMOKRACIJAH**

Povzetek. Dejansko delovanje demokratične države je v marsičem pogojeno s pravnimi institucijami in pravno kulturo, s svojo središčno prvino, to je človekovimi pravicami. Od stanja pravne kulture je odvisno delovanje pravnega sistema in še zlasti končno izvrševanje pravnih norm v dejanskem ravnanju pravnih subjektov (materialni akti). Ta poudarek je še zlasti utemeljen, ker v normativni sferi sodobnega sveta izgubljajo na pomenu religiozne in moralne norme. Na njihovo mesto v sodobnosti stopajo pravne norme in pravne institucije. Le-te vse bolj prevzemajo vlogo, ki so jona nekdanj imele v družbi religiozne, običajne in moralne norme. K takšnemu razporejanju pomena različnih vrst družbenih norm mnogo prispevajo težnje k sekularizaciji in globalizaciji ter racionalnosti modernega sveta in ker je fenomen prava vezan na racionalnost, se povečuje njegov pomen v normativni strukturi globalne družbe. Pravo vse bolj prevzema osrednje mesto pri institucionalizaciji skupnih družbenih vrednot. Vzporedno s širjenjem obsega globalnih družb potekajo procesi poenotenja pravne nadstavbe teh družb. Enotno tržišče in skupne vrednote zahtevajo tudi enotno pravno regulacijo gibanja blaga, kapitala in delovne sile. Prehajanje več globalnih družb v novo enotno globalno družbo pomeni oblikovanje novega poenotenega pravnega sistema iz prej več različnih pravnih sistemov. Seveda se te tendence izpričujejo najprej na področju gospodarskega prava, vendar se takšni trendi zelo hitro širijo tudi na druga pravna področja in celotno pravno kulturo. V tem smislu poteka sedaj oblikovanje »evropskega prava« kot nujna posledica in hkrati pogoj za povezovanje in združevanje evropskih držav oziroma globalnih družb. Navedeni trendi dobivajo v zadnjem času svetovne razsežnosti, saj se trem značilnostim prava moderne dobe – racionalnosti, legitimnosti in učinkovitosti – pridružuje še njegova mondializacija, izhajajoča najprej iz univerzalne narave človekovih pravic in demokratičnih svoboščin.

Ključne besede: pravo, demokracija, politika, javnost, pravna država, legitimnost, človekove pravice

---

* Dr. Albin Igličar, redni profesor na Pravni fakulteti, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

Pravo in demokracija

Pri demokratizaciji politične skupnosti gre pravnemu sistemu zelo pomembno mesto. Razmerje med pravom in demokracijo se tako konceptualno kot empirično izpostavlja v zakonodajni, izvršilni in sodni veji državne oblasti. Zelo izrazito je ljudska volja v demokratični republiki¹ navzoča v zakonodajnem procesu (Deflem, 2008: 178), kar sta v sodobnosti teoretično utemeljevala Luhmann s konceptom proceduralne legitimnosti² in Habermas z idejo o deliberativni demokraciji³. Sicer pa so nove oblike demokracije na splošno vpete v politično sfero, ki se v enem delu stika ter prekriva s pravno sfero, ob sočasni specifičnosti političnih in pravnih institucij. Pravnim normam daje politična sfera obvezno moč⁴. Legitimnost te moči izvira – tako je razmišljal že Hobbes – iz svobodnega pripoznanja tistih, ki so ji podvrženi. Omenjeni klasik tudi poudarja, da je glavni tvorec zakona avtoriteta⁵. Zato prihaja v moderni družbi nujno in vsakodnevno do stika med pravom in politiko, torej tudi do stika med pravno in politično kulturo. Pri tem politiko determinirajo interesi in čustva, pravo pa logika in racionalnost. Če gledamo na pravo in politiko kot na dva družbena sistema, lahko v maniri Luhmannove systemske teorije sledimo naslednjim vzporednicam (Bernd, 2006: 202):

	FUNKCIJA	UČINEK	MEDIJ	KODA	PROGRAM
PRAVO	Stabilizacija odnosov	Reguliranje konflikta	Pravna norma	Pravno / nepravno	Zakonodaja
POLITIKA	Omogočanje zavezujočih odločitev	Preglasovanje	Moč	Imeti moč / brez moči	Programi političnih strank

Navedena teorija izpostavlja kot bistveno funkcijo pravnega sistema stabilizacijo pričakovanj normativno pogojenega obnašanja ljudi (Bernd, 2006: 199). Pri tem je politični sistem pomemben del okolja za pravni sistem. Seveda ni okolje pravnega sistema podano zgolj s političnim sistemom. Okolje pravnega sistema tvorijo tudi, na primer, gospodarski, kulturni, religiozni itd. sistem. Vendar ima politični sistem vseeno posebej poudarjeno težo, ker zagotavlja pravnim normam obvezujočo moč.

¹ Na primer 1. člen Ustave Republike Slovenije: »Slovenija je demokratična republika.«

² Prim. King Michael and Chris Thornhill (2006): *Luhmann on Law and Politics*, Hart Publishing, Oxford, Portland Oregon.

³ Prim. Habermas Jürgen (1996): *Between Facts and Norms*, Polity Press, str. 315.

⁴ V teoretičnih razpravah na primer beremo: »Zavezujočnost prava dejansko izhaja iz odločitev, ki jih sprejme za to avtorizirana instanca.« (Höffe, 2008: 135)

⁵ Hobbes v *Leviathanu* trdi: »Non veritas sed auctoritas facit legem.« (cit. Po Höffe, 2008: 133)

Sistemska teorija sicer razvija misel o med seboj ločenih in samozadostnih (avtopoetičnih) sistemih⁶, toda družbena stvarnost bolj govori v prid predstavi o medsebojno prekrivajočih se družbenih sistemih. V družbenem prostoru imamo torej na eni strani opraviti s čistimi prvinami pravne kulture (na primer delovanje v pravnem postopku), na drugi strani pa s čistimi prvinami politične kulture (na primer lobiranje). V obsežnem vmesnem prostoru pa obstaja zelo veliko nazorov in ravnanj, ki so obenem politične in pravne narave (na primer sprejemanje zakona v predstavniskem telesu). V tem vmesnem prostoru smo priče mešanju pravnih in političnih prvin oziroma močnemu medsebojnemu vplivanju obeh sfer. Zato nove oblike demokracije nujno vplivajo na pravne preobrazbe, ki nudijo institucionalni okvir demokratičnim inovacijam, le-te pa so istočasno pogojene s pravnimi vrednotami ter z načeli vladavine prava.

Demokratična pravna država ima z vzpostavljanjem pravnega sistema – po eni strani – zelo močan vpliv na oblikovanje vsebine splošne pravne zavesti, vendar pri svoji pravotvorni dejavnosti – po drugi strani – tudi sama prisluhne stališčem, ki se o pravnih vprašanjih že nahajajo v javnem mnenju. Na pravno zavest vplivajo tako intuicija kot iracionalni element človekove duševnosti, kot pravni občutki, zlasti kot notranji občutek naravnega reda ter pravičnosti (Novak, 2000: 84) in osebne življenjske izkušnje, sporočila drugih ljudi in sporočila javnih glasil. Vse navedene okoliščine je treba pretehtati tudi pri državnem usmerjanju človekovega družbenega delovanja, kadar se kot sredstvo tega usmerjanja uporabljajo pravne norme.

Mnenj javnosti ni mogoče povsem odmisлити, zlasti vidika legitimnosti zakonodajne dejavnosti države in oblikovanja splošne pravne kulture. Seveda velja v okviru javnega mnenja tudi za pravno kulturo, da je lahko na želenem nivoju le ob zagotovljeni svobodi izražanja in možnosti javnega razpravljanja⁷. Ob slabi seznanjenosti ljudi s pravnimi pojavi⁸ ter ob njihovem nezanimanju za javne zadeve⁹ tudi ni mogoče računati na visoko stopnjo obče pravne kulture v dejanskem družbenem delovanju posameznikov in njihovih organizacij.

Poleg tega je pri prenašanju določenih pravnih institutov iz enega v drug pravni sistem treba upoštevati stanje pravne kulture, saj se enaki instituti

⁶ »Autopoiesis setzt nicht zwingend voraus, dass es diejenige Art der Operationen, mit denen das System sich selbst reproduziert, in der Umwelt des Systems überhaupt nicht gibt.« (Luhmann, 1999: 60)

⁷ Več v Polona P. Štefančič, Andraž Teršek (2005): *Preludij demokracije: civilna družba in svoboda javnega komuniciranja*, Pravna fakulteta, Ljubljana in v tematski številki *Medijska in človekova (ne)svoboda* revije *Dignitas*, št. 33–36, Ljubljana 2007.

⁸ Po podatkih *Politbarometra* je v letu 2004 na primer kar 77 % respondentov odgovorilo, da niso seznanjeni z davčno zakonodajo, ali v letu 2005 73 %, da malo ali nič ne vedo o evropski ustavni pogodbi ali v letu 2007 62 % anketiranih, da niso seznanjeni z Zakonom o lastninskem preoblikovanju zavarovalnic ipd.

⁹ Po javnomnenjskih raziskavah se le okrog četrtine odraslega prebivalstva zanima za politiko.

udejanjajo različno v različnih pravnih sistemih in z njimi povezanih kulturnih okoljih. To je – po nekaterih raziskavah – odvisno predvsem od razmer na področjih družbene razslojenosti oziroma neenakosti, odnosov med posameznikom in skupino, razmerij med spoloma in načini ravnanja v primerih negotovosti¹⁰. Zanesljivo je navedenim dejavnikom mogoče dodati še uveljavljanje načel demokratične in pravne države oziroma vladavine prava kot vrednote sodobne pravne kulture.

Pravna kultura, s svojo središčno prvino, to je človekovimi pravicami, je v današnjem času nujni pogoj za dejanski obstoj demokratične in pravne države. Od stanja pravne kulture je odvisno delovanje pravnega sistema in še zlasti končno izvrševanje pravnih norm v dejanskem ravnanju pravnih subjektov (materialni akti). Ta poudarek je še zlasti utemeljen, ker v normativni sferi sodobnega sveta izgubljajo na pomenu religiozne in moralne norme. Na njihovo mesto v mnogočem stopajo pravne norme in pravne institucije. Le-te vse bolj prevzemajo vlogo, ki so jo nekdaj imele v družbi religiozne, običajne in moralne norme. K takšnemu razporejanju pomena različnih vrst družbenih norm mnogo prispevajo težnje k sekularizaciji ter racionalnosti modernega sveta in ker je fenomen prava vezan na racionalnost, se povečuje njegov pomen v normativni strukturi globalne družbe. Pravo vse bolj prevzema osrednje mesto pri institucionalizaciji skupnih družbenih vrednot.

Pravne norme so ljudje postavili in jih vzdržujejo zato – kot pravi Bavcon – » ... da se ne bi pobili med seboj za košček kruha in za prostor na soncu ...«¹¹ in da se konflikti interesov, ki izvirajo iz omejenosti navedenih dobrin, rešujejo na tako imenovani civiliziran, mirni oziroma kulturni način. Porok za takšen način reševanja sporov in vzdrževanja takšne pravne kulture je danes pravna država oziroma vladavina prava¹² kot pomembna vrednota pravne kulture.

Na njeno oblikovanje zlasti vpliva delovanje pravnih institucij, začenši z delovanjem zakonodajalca. Ta s pravno institucionalizacijo družbenih odnosov – posebej v tradicionalnem evropskem celinskem pravnem sistemu – določa način vedenja in ravnanja ljudi in njihovih organizacij. Pri tem je lahko bolj inovativen ali, in to je mnogo bolj uspešno, izvaja zgolj funkcijo pozitivizacije v družbi že utečenih vzorcev ljudskega obnašanja. V tej pravni regulatorni dejavnosti pa je zopet lahko poudarek na materialnih (substancijalnih) ali procesnih pravilih. V enem in drugem primeru je namen pravnih

---

¹⁰ Prim. raziskavo Hofstedeja, prikazano v dipl. nalogi Tine Mežnar, Pravna fakulteta, Ljubljana, 2008.

¹¹ Govor prof. dr. Ljuba Bavcona ob sprejemu študentov ljubljanske pravne fakultete letnika 2004/2005 z naslovom *Nekaj misli o moralnem liku pravnika*, objavljen v Bavcon: *Izzivi in odzivi*, Uradni list RS, Ljubljana 2006, str. 63–65.

¹² *Der Rechtsstaat; rule of law.*

norm vzdrževanje reda in miru kot obče družbene in hkrati bistvene pravne vrednote ter kot cilja pravnega sistema¹³. Ko sta družbeni red in mir porušena z interesnim konfliktom, nastopi pravo kot sredstvo za razreševanje sporov v družbi (Zupančič, 1995: 66), ki ponovno vzpostavi red in mir.

Pravna država se pojavlja v veliki meri tudi kot garant varnosti, kot pomembne vrednote oziroma sestavine pravne kulture. Varnost v hierarhiji družbenih vrednot zlasti visoko kotira v prvem desetletju 21. stoletja. To je posledica izvedenih terorističnih napadov v nekaterih državah¹⁴, kar je imelo odmev po vsem svetu. Zato je tudi po slovenskih javnomnenjskih raziskavah vrednota varnosti celo pred svobodo¹⁵. Zahteve in pričakovanja ljudi, da država s svojim delovanjem zagotovi red in varnost, pa morajo uravnotežiti tiste sestavine pravne kulture, ki izpostavljajo pomen tudi drugih človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

V okviru države je prav tako močno stičišče med pravno in politično kulturo. S politično kulturo označujemo predstave in vrednote ter ravnanja in obrazce obnašanja ljudi v politiki (Lukšič, 2006:10). S politiko v tej povezavi kaže razumeti dejavnost usmerjanja družbe preko države. Ob državnih organih danes kot osrednji politični subjekti nastopajo še interesne skupine in politične stranke. V tej sferi deluje politična kultura na idejnem (predstave in vrednote) in realnem (dejansko obnašanje) nivoju v intenzivnem srečevanju s pravno kulturo. Povezovanje ter medsebojno učinkovanje pravne in politične kulture je najbolj izrazito v zakonodajnem procesu, kjer nastopa politična kultura kot eden izmed materialnih pravnih virov; pravna pravila pa zagotavljajo demokratični proces političnega odločanja (Deflem, 2008: 163). Pri tem razmerju pravna kultura nima pomembnega mesta v korporativistični politični kulturi, bistveno večjo vlogo pa ima v liberalizmu. Korporativizem v vseh svojih različicah – katoliški, socialistični in pluralistični (Lukšič, 2006: 60) – ni naklonjen takšnim vrednotam pravne kulture, kot so individualne človekove pravice in svobodno delovanje pravnih subjektov.

Vsebinsko dograjevanje pravne kulture je – ob dediščini korporativističnih idej – dolgotrajen proces, ki zahteva obstoj razvite javnosti, ki presega pasivno množično družbo ter svobodo govora in razpravljanja, ki privede do

¹³ Prim. stališče Leonida Pitamica: »Pravo je vedno red, ne le kadar ureja mirne odnose med ljudmi in človeškimi skupnostmi, temveč še prav posebej takrat, kadar prihaja med njimi do spora (na primer postopkovna pravila), in celo tedaj, ko spore rešujejo z orožjem (mednarodno vojno pravo); kajti celo v teh primerih je treba dati sporu čim bolj urejeno obliko. Pojem 'red' je za pravo tako bistven, da ni več pravo, ko ni več 'red'.« Razprava L. Pitamica: Naravno pravo in narava prava, ponatis v knjigi L. Pitamic: Na robovih čiste teorije prava (ur. Marijan Pavčnik), SAZU in Pravna fakulteta, Ljubljana 2005, str. 110.

¹⁴ 11. september 2001 v ZDA, 11. marec 2004 v Madridu.

¹⁵ Na vprašanje, kaj je pomembnejše, svoboda ali varnost, so v raziskavi slovenskega javnega mnenja respondenti leta 2004 in 2007 takole odgovorili: svoboda (28,6 odstotka v 2004 in 35,8 odstotka v 2007; varnost (62,0 odstotka v 2004 ter 53,3 odstotka v 2007)).

kritičnega javnega mnenja. To javno mnenje se potem pojavi še kot sredstvo neformalne socialne kontrole in v svoji pravni komponenti kot usmerjevalec pravotvorne dejavnosti ter sestavina pravne kulture. V našem pravnem sistemu gre v pravotvorni dejavnosti primarna vloga zakonodajalcu in sekundarna sodiščem (Aharon, 2006: 4) ter nato še subjektom civilne družbe. Vsi navedeni »pravni igralci« (Pavčnik, 2007) so vpeti v stanje pravne kulture, ki pa jo preko reflektiranja družbenih vrednot tudi ustvarjajo. Pri tem je v parlamentarni pravotvorni dejavnosti slovenskega zakonodajalca nujna ustrezna odmerjenost in zmernost, pri slovenski splošni pravni kulturi pa boljše razumevanje položaja in vloge sodišč med institucijami pravne države.

Sodelovanje javnosti pri zakonodaji kot vidik demokratizacije – primer Slovenije

Pomemben vidik demokratizacije (podružbljanja) pravnega sistema je navzoč že v procesu nastajanja zakonov in drugih predpisov. Moderna javna uprava¹⁶ namenja veliko pozornost vključevanju zainteresirane javnosti in nevladnih organizacij v najzgodnejše faze odločanja. To velja tudi za obvezna posvetovanja pri pripravi predpisov. Smernice za vključevanje javnosti¹⁷ najprej izpostavljajo različne vrste vključevanja in sodelovanja javnosti v delovanju javne uprave, kot so:

- partnerstvo, ko pristojna oseba skupaj s skupino analizira določen problem ter skupaj oblikuje ter sprejme odločitev,
- posvetovanje, ko uradna oseba predstavi problem, zbere predloge in sprejme odločitev,
- preverjanje, ko uradna oseba predstavi predlog odločitve, zbere predloge in sprejme odločitev,
- prepričevanje, ko pristojna oseba sprejme odločitev in jo intenzivno utemeljuje,
- razglas, ko pristojna oseba sprejme odločitev in jo javno objavi.

Vključevanje javnosti v proces priprave odločitev prinaša številne prednosti. Najprej udeleženci v procesu spoznajo interese in argumente drugih akterjev, kar pripomore k preseganju zastopanja zgolj določenih posamičnih in delnih interesov. Sodelovanje javnosti vodi h kakovostnejšim odločitvam, v katere lahko javnost prispeva izkušnje in znanja, svoje inovacijske poglede in spoznanja, ki izhajajo iz konstruktivne kritike delovanja oblastnih

---

¹⁶ Tako imenovani *New Public management*.

¹⁷ Ministrstvo za javno upravo RS je pripravilo *Smernice za vključevanje javnosti na podlagi Strategije nadaljnega razvoja slovenskega javnega sektorja v povezavi z Zakonom o dostopu do informacij javnega značaja, Poslovnikom Vlade RS ter Metodologijo za izpolnjevanje in spremljanje Izjave o odpravi administrativnih ovir in sodelovanju zainteresirane javnosti*.

organov. Poleg tega je ob vključevanju javnosti povečana transparentnost določanja družbenih ciljev, konsenzualno sprejete odločitve pa so boljše in trajnejše.

Zaradi vključevanja javnosti se poveča legitimnost odločitev in njihova socialna sprejemljivost. S tem se preprečuje nastajanje nesoglasij in sporov v družbi. S stroškovnega vidika vključevanje javnosti privede k bolj pravični delitvi stroškov in koristi pri doseganju sprejetih ciljev. Večja stopnja legitimnosti ima za posledico lažje izvajanje odločitev v praksi, saj subjekti sprejete odločitve boljše razumejo in jih podpirajo, kar vse zmanjšuje odtujenost državljanov od državne uprave.

Pri vključevanju javnosti v zgodnjih fazah procesov odločanja je treba najprej upoštevati načelo pravočasnosti obveščanja prizadete, zainteresirane in strokovne javnosti in ob tem zagotoviti razumen čas za njeno sodelovanje v odločevalskih procesih. S pravočasnostjo je povezano načelo odprtosti, ki pomeni možnost posredovanja pripomb in predlogov. V ta namen morajo biti dostopna gradiva, informacije in strokovne podlage predlaganih rešitev. Zelo pomemben je nato ustrezen odziv uradne osebe, ki se kaže v obveščanju sodelujočih o razlogih za upoštevanje oziroma neupoštevanje njihovih pripomb in predlogov. Celoten proces pripravljanja predlogov odločitev naj bo pregleden in sledljiv.

V izvedbi procesa sodelovanja javnosti mora javna uprava pripraviti ustrezne informacije in gradiva, s pomočjo katerih je osvetljen problem, ki bo predmet odločanja. V moderni dobi poteka obveščanje javnosti preko spletnih strani prizadetih ministrstev in sredstev množičnega obveščanja. Javnost lahko sodeluje v obliki javnih obravnav, delavnic, posebnih sestankov s prizadetimi subjekti, z aktivnostjo v posebnih ciljnih skupinah ter e-forumih.

Pri vključevanju javnosti v delo javne uprave je treba upoštevati pravo mero. Navedena aktivnost upravnih organov naj bo izvedena pri pomembnih in ključnih odločitvah. Vsakršno pretiravanje privede do nasprotnih učinkov. Zato je potrebno sprotno spremljanje in vrednotenje nakazanih participativnih procesov in ob ustreznih indikatorjih (število udeležencev, število pripomb, obiskanost spletnih strani, izpolnitev pričakovanj udeležencev ipd.) ugotavljati doseganje zastavljenih ciljev ter dodano vrednost za demokratičnost in preglednost končne odločitve.

Pri izboljševanju upravnega delovanja imajo pomembno mesto opravila za pripravljanje strokovnih podlag za dobre oziroma boljše predpise. Prizadevanja za boljše predpise so znana v celotni Evropski uniji¹⁸. Te aktivnosti usmerjajo načela sorazmernosti, subsidiarnosti, preglednosti,

¹⁸ Ta prizadevanja potekajo pod različnimi imeni: *better regulations*, *razumni predpisi*, *razumna ureditve* ipd.

odgovornosti, dostopnosti in preprostosti, kar je – v posebnem poročilu – poudarila Evropska komisija¹⁹. S pripravljanim boljših predpisov je povezano zmanjševanje administrativnih ovir in pripravljane poročila o učinkih predpisov.

Omenjeno prizadevanje je uspešno le ob ustrezni politični podpori, spremenjeni upravni kulturi in razumevanju predpisov kot pogoja za trajni razvoj in napredek. Med temi dejavniki je politična podpora razumljena kot splošna politika, da je zakonsko urejanje koristno omejiti na najmanjšo možno mero, da je treba zmanjševati stroške pri izvajanju zakonodaje ter racionalizirati inšpekcijski nadzor za zasebni in javni sektor.

V tem smislu je na primer v slovenski državni upravi treba ob pripravljanih zakonskih in podzakonskih predpisov vedno odgovoriti na naslednja tri vprašanja:

- ali predlog predpisa uvaja nove ali spreminja obstoječe upravne postopke, v katerih stranke prihajajo v stik z javno upravo,
- ali predlog predpisa uvaja nove obveznosti prijave podatkov,
- ali predlog predpisa uvaja kakršne koli druge obveznosti strank do javne uprave?

Spremenjena upravna kultura gre v smer upoštevanja ekonomskih meril pri pripravi splošnih pravnih aktov, multidisciplinarnem pristopu ter povezanosti različnih ministrstev in upravnih služb. To pomeni, da kaže prekiniti s prakso, ko »... so javni uslužbenci delali v svojih ministrstvih ter se niso menili za politične dejavnosti in postopke na drugih ministrstvih.«²⁰ Za pripravo boljših predpisov je potrebno povečano sodelovanje med različnimi vladnimi upravljaljskimi resorji, ki izvajajo vladno politiko.

Za razumevanje in sprejemljivost predpisov v javnosti oziroma tako imenovani volilni bazi kaže povečati sodelovanje javnosti pri pripravi predlogov predpisov. S tem se poveča zaupanje javnosti, saj je prav nezaupanje javnosti pogosto eden izmed glavnih razlogov za čezmerno izdajanje predpisov. S tega zornega kota je slovenski upravi naložena naloga, da mora ob pripravljanih predpisa odgovoriti na vprašanja:

- ali je bil predlog predpisa objavljen na spletnih straneh,
- katere nevladne organizacije oziroma predstavniki zainteresirane javnosti so bili posebej povabljeni k sodelovanju pri pripravi predpisa,

---

¹⁹ V sporočilu Evropske komisije iz leta 2005 beremo: »Cilji politike boljših predpisov v Evropski uniji so izboljšanje predpisov, njihovo boljše načrtovanje za povečanje ugodnosti državljanov, krepitev upoštevanja in učinkovitosti predpisov ter zmanjšanja gospodarskih stroškov – v skladu z načeli proporcionalnosti in subsidiarnosti.«

²⁰ Prim. Poročilo Sposobnost regulativnega vodenja v Sloveniji, pripravila SIGMA (Skupna pobuda Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj – OECD in EU) Ljubljana 2007, str. 44.

- katere nevladne organizacije oziroma kdo iz zainteresirane javnosti je predložil pripombe,
- v katerih točkah ni dosežena usklajenost predpisa s subjekti, ki so predložili pripombe oziroma, zakaj pripombe niso bile upoštevane?

Pri izvajanju politike boljših predpisov je eden izmed glavnih pristopov še tako imenovana ocena učinkov predpisov²¹. Ocena učinkov predpisov se ukvarja z zagotavljanjem podatkov, ki so potrebni za boljše odločitve v zvezi s pripravljanim strokovnih podlag za splošne pravne akte. Njen cilj je pregled stroškov in koristi različnih regulativnih ukrepov, ki jih predlagajo ministrstva. S tem je doseženo, da imajo tisti, ki so pooblaščen za sprejemanje in izvajanje predpisov na voljo več podatkov oziroma možnosti za alternativno odločanje.

Ocena učinkov predpisov se lahko izvede »ex post« ali »ex ante«. Prvi način lahko prispeva k poenostavitvi upravnih postopkov in lahko pomaga pri usklajevanju ter potrebnem spreminjanju predpisov. Drugi način pa zadeva verjetne predvidene učinke regulativnega predloga. Večina držav za zdaj še nima vzpostavljenega stalnega sistema za vrednotenje delovanja in učinkovitosti veljavnih zakonov. Takšen sistem je koristen zlasti za najpomembnejše zakone ter spremljajoče podzakonske predpise. V Veliki Britaniji se na primer to opravlja četrtletno s pregledom nekaterih naključno izbranih zakonov, v nekaterih drugih državah pa se vrednotenje učinkovanja obstoječih predpisov z določenega področja opravi ob pripravljanju zakonskih sprememb na tem področju.

V Sloveniji se pri razvijanju dejavnosti za pripravo boljših predpisov vse bolj uporablja tudi ocena njihovih učinkov. Tematske raziskave²² ugotovljajo, da bo treba še bolj upoštevati presojo učinkov predlagane zakonodaje na stroške njenega izvajanja. Ob tem kaže opozoriti, da poslovniška ureditev zakonodajnega postopka predvideva, da je treba v uvodu k predlogu zakona navesti tudi »oceno finančnih posledic predloga zakona za državni proračun in druga javna finančna sredstva« in »navedbo, da so sredstva za izvajanje zakona v državnem proračunu zagotovljena, če predlog zakona predvideva porabo proračunskih sredstev v obdobju, za katerega je bila državni proračun že sprejet«²³. V gradivu, ki spremlja predlog zakona, je torej prikazano predvideno povečanje ali zmanjšanje prihodkov državnega proračuna ter predvideno povečanje ali zmanjšanje obveznosti za druga

²¹ RIA – Regulatory Impact Assessment.

²² Sposobnost regulativnega vodenja, SIGMA, Ljubljana 2007.

²³ 115. člen Poslovnika Državnega zbora (Ur. l. RS 35/2002), kjer je poleg navedenega treba priložiti še oceno stanja in razloge za sprejem zakona, cilje, načela in poglobljene rešitve predloga zakona, prikaz ureditve v drugih pravnih sistemih in prilagojenost predlagane ureditve pravu Evropske unije in druge posledice, ki jih bo imel sprejem zakona.

javna finančna sredstva oziroma predvideni prihranki za državni proračun in druga javna finančna sredstva.

V praksi izvajanja teh določil je bilo ugotovljeno²⁴, da pripravljavci zakonskih predlogov, zlasti ministrstva, oceno finančnih in drugih posledic zakona pripravljajo bolj kot formalno izpolnitev določene poslovniške obveznosti in da pri pripravi teh ocen ne upoštevajo vseh neposrednih in posrednih učinkov, ki jih bo imelo izvrševanje zakona. Ocene so pogosto pripravljene površno in nedodelano ter nerealno. Druge posledice so v predlogih zakonov navedene le v približno tretjini primerov in to povsem pavšalno, brez resnih predhodnih analiz učinkov predlaganih predpisov.

Pri predvidevanju drugih posledic, ki jih bo povzročil sprejem zakona ali drugega predpisa, je namreč treba najprej navesti obveznosti, ki jih bo sprejem zakona povzročil za organe državne uprave, pravosodne in druge organe, organe lokalnih skupnosti, podjetja in druge organizacije ter posameznike.

Ob pripravljanju novega ali noveliranju obstoječega predpisa ne smejo izostati opozorila o morebitnih dodatnih administrativnih opravilih oziroma njihovem zmanjšanju oziroma ukinitvi²⁵. Za dobre oziroma boljše predpise je nadalje pomembna ocena vpliva, ki ga bodo imeli novi predpisi na okolje, gospodarstvo ter socialni položaj posameznikov. Spremljanje izvrševanja predpisa s strani državnih upravnih organov²⁶ in organizacij civilne družbe pa mora biti časovno opredeljeno, predvidene morajo biti metode evalvacijskega postopka ter podrobna merila za ugotavljanje doseganja zastavljenih ciljev.

Za prizadevanja pripraviti boljše predpise je prav tako kot pri vključevanju javnosti treba poseči po pravi meri in življenjskih izkušnjah. Upravni organi so namreč prepogosto nagnjeni h kampanjskim akcijam in politično všečnim prikazom svojega delovanja. Pripravljanje dobrih predpisov v ministrstvih in vladnih službah pa je resno in poglobljeno delo²⁷, ki pogosto terja veliko analiz in družboslovnih raziskav ter uporabe nakopičenih življenjskih izkušenj dobrih poznavalcev posameznih področij pravnega normiranja.

---

²⁴ Revizijsko poročilo Računskega sodišča Republike Slovenije, Ljubljana 2007.

²⁵ Jožica Velišček v svojem prispevku *Ocena stanja na področju priprave (dobrih) predpisov na VI. Nomotehničnih dnevih v letu 2008* (Služba Vlade RS za zakonodajo, Institut za primerjalno pravo, Pravna fakulteta, Ljubljana) navaja, da je pri navajanju administrativnih postopkov treba ugotoviti, ali bo njihovo izvajanje zahtevalo nove kadre ali so izvajalci primerno usposobljeni oziroma ali bo potrebno dodatno usposabljanje, kar bo zopet zahtevalo dodatna finančna sredstva.

²⁶ Na primer ugotovitve Ministrstva za notranje zadeve RS o zmanjšanju števila prometnih nesreč in njihovih posledic zaradi noveliranega Zakona o varnosti cestnega prometa (povišanih kazni) v prvem polletju leta 2008.

²⁷ »Če bi Vlada pripravila dober predlog zakona, če bi se obravnaval po rednem zakonodajnem postopku, če bi se iskale kompromisne rešitve, če bi Vlada z analizami in argumenti predstavljala zakonske rešitve, če bi Državni zbor nadziral in prisluhnil argumentom Vlade, bi obstajala velika verjetnost, da bi bil sprejet zakon v splošno zadovoljstvo volivcev in izvoljenih.« (Velišček, 2008: 29)

Globalizacija in mondializacija prava

Za moderno dobo je na splošno značilen – poleg procesov demokrati-zacije tudi proces širitve obsega globalnih družb. Če z globalnimi družbami označujemo takšne največje celote družbenih odnosov, ki jih še lahko šte-jemo za zaključen sistem²⁸, potem je treba ugotoviti, da smo tudi v Evropi priče povečevanju obsega globalnih družb. Omenjeni tokovi gredo od rodov, plemen in plemenskih zvez preko nacionalnih držav do naddržavnih skupnosti, ki v postindustrijski družbi vse bolj predstavljajo pojavne oblike globalnih družb.

Osnovo za procese socialne integracije najdemo v ekonomski bazi družbe, kjer se odvija intenzivna delitev dela, ki vodi k organski solidarnosti (Durkheim) oziroma integraciji heterogenega (Spencer). Gospodarsko povezovanje po 2. svetovni vojni in skupne vrednote so tudi med evropskimi državami vodile najprej do postopnega oblikovanja skupnega ozi-roma enotnega trga. Na njem poteka prost pretok blaga, storitev, kapitala in delovne sile. Na omenjene ekonomske integracijske tokove se potem vežejo tudi integracijski procesi v socialni, kulturni, politični in pravni sferi.

Družbena integracija označuje stanje, v katerem so elementi neke druž-bene celote med seboj skladno povezani, kar omogoča obstoj in funkcioniranje te celote. Pri tem pravna ideologija in zakonodaja pospeševalno ali zaviralno vplivata na integracijske procese. Prav tako pokaže členitev inte-gracije na socialno integracijo v smislu odnosov med akterji družbenega sistema in na sistemsko integracijo v smislu odnosov med deli družbenega sistema²⁹, pomen pravodajne aktivnosti za obstoj in spremembe različnih družbenih celot. Ob pravnih normah je seveda treba upoštevati še druge vrste družbenih pravil, od običajev in navad do moralnih norm in različnih splošnih politično-ideoloških norm. Prav zaradi velikega pomena norma-tivne sfere za družbeno življenje nekateri izpostavljajo poseben tip integra-cije. Teorija govori o normativni integraciji, ob kulturnem, komunikacijskem in funkcionalnem tipu integracije.

Vzporedno s širjenjem obsega globalnih družb potekajo procesi poeno-tenja pravne nadstavbe teh družb. Enotno tržišče in skupne vrednote zahtevajo tudi enotno pravno regulacijo gibanja blaga, kapitala in delovne sile. Prehajanje več globalnih družb v novo enotno globalno družbo pomeni oblikovanje novega poenotenega pravnega sistema iz prej več različnih

²⁸ »Society – the totality of human relationships.« David Jary & Julia Jary (1995): *Dictionary of Sociology*, Harper Collins Publishers, Glasgow, str. 627. Prim. tudi J. Goričar (1975): *Temelji obče sociolo-gije*, DZS, Ljubljana, str. 77.

²⁹ »Social integration refers to the principles by which individuals or actors are related to one another in a society; system integration refers to the relationships between parts of a society or social system.« Gordon Marshall (ed.) (1998): *Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, Oxford, New York, str. 614.

pravnih sistemov. Seveda se te tendence izpričujejo najprej na področju gospodarskega prava, vendar se takšni trendi zelo hitro širijo tudi na druga pravna področja in celotno pravno kulturo. V tem smislu poteka sedaj oblikovanje evropskega prava kot nujna posledica in hkrati pogoj za povezovanje in združevanje evropskih držav oziroma globalnih družb.

V navedenih procesih se kvalitativno spreminja vloga nacionalnega zakonodajalca (parlamenta). S prenosom izvrševanja dela suverenih pravic na organe EU se na področjih prenesenih pravic zmanjšajo tudi »postavodajne« pristojnosti slovenskega zakonodajnega organa (Državnega zbora). Na teh področjih Državni zbor lahko vpliva z zavzemanjem stališč in določanjem usmeritev na odločitve v zakonodajnih telesih EU (Svet ministrov in Evropski parlament). Po tej poti oblikovana evropska zakonodaja potem seveda, poleg prebivalcev Slovenije, zavezuje vse pravne subjekte v članicah EU. Ob prenosu izvrševanja dela zakonodajne suverenosti na institucije Evropske unije je torej Slovenija³⁰ – preko svojih predstavnikov v teh institucijah – udeležena v procesih odločanja oziroma procesih sprejemanja evropskih predpisov.

Med suverene pravice, od nastanka pojma suverenosti naprej, namreč uvrščamo na prvo mesto »pravico izdajati zakone«³¹. Ta pravica pripada samostojni in neodvisni državi, pri čemer je že leta 1927 Pitamic opozarjal, »... da državna pravna pravila niso najvišja, ker so nad njimi še druga meddržavna ali internacionalna pravila.«³² Ob upoštevanju tega dejstva pa je v Sloveniji do 1. maja 2004 zakonodajno pristojnost imel izključno Državni zbor Republike Slovenije; s polnopravnim članstvom Slovenije v Evropski uniji pa je izvrševanje dela te suverene pravice preneseno na organe Evropske unije³³.

Zato pri učinkovanju evropskega pravnega sistema velja načelo primarnosti prava Evropske unije, uveljavljeno skozi delovanje Sodišča Evropskih skupnosti. To ima za posledico prevlado norm »evropskega prava« nad normami nacionalnega oziroma državnega prava³⁴. Navedeno načelo je bilo prevzeto v besedilo nespregete Pogodbe o Ustavi za Evropo z normo: »Ustava

³⁰ 3.a člen Ustave Republike Slovenije.

³¹ Jean Bodin, *Les six livres de la République*, 1576 (*Šest knjig o republiki*); druge suverene pravice so še: odločati o vojni in miru, soditi in dajati pomilostitve, nalagati davke, imenovati državne uradnike, kovati denar, določati mere in uteži, zahtevati zvestobo in pokorščino.

³² Pitamic, *Država 1927*, str. 39 (*Družba Sv. Mohorja, Celje*; reprint Cankarjeva založba, Ljubljana 1996) ugotavlja tudi: »Je torej neko pravo, ki je nad državami, čeprav je bilo to pravo od držav samih (oziroma od državnih organov) ustvarjeno.«

³³ Zakon o ratifikaciji »pristopne pogodbe« med Slovenijo in članicami EU, Ur. l. RS 3/04 –MP- z dne 10. 2. 2004; 3.a člen Ustave Republike Slovenije.

³⁴ Prim. Grilc, Ilesič (2001): »Načelo primarnosti prava EU pomeni, da pravna pravila, sprejeta na ravni EU, prevladajo nad pravili notranjega pravnega reda držav članic.« Peter Grilc, Tomaž Ilesič: *Pravo Evropske unije*, Pravna fakulteta in Cankarjeva založba, Ljubljana, str. 103.

in pravo, ki ga sprejmejo institucije Unije pri izvrševanju svojih pristojnosti, sta nad pravom držav članic.«³⁵ Po zavrnitvi »evropske ustave« v Franciji in na Nizozemskem v letu 2005 so voditelji držav članic Evropske unije pripravili koncem leta 2007 novo reformno pogodbo, imenovano Lizbonska pogodba, katere nadaljnja usoda po njeni referendumski zavrnitvi sredi leta 2008 na Irskem ni povsem jasna³⁶. Ker je pravilo o prednosti prava Unije, ki ga je vsebovala Pogodba o Ustavi za Evropo, preveč poudarjalo prvine državnosti Evropske unije, je iz besedila Lizbonske pogodbe izpuščeno, pač pa je dodano – v enaki vsebini – kot 17. izjava o načelu primarnosti, k besedilu Lizbonske pogodbe³⁷.

Ob navedenem načelu se je zastavilo še vprašanje o ustreznosti slovenskega besedila tako 6. člena neratificirane Pogodbe o Ustavi za Evropo kot 17. izjave k Lizbonski pogodbi o načelu primarnosti. Po mnenju nekaterih teoretikov bi navedeni člen oziroma Izjava morala določati, da ima pravo Evropske unije prednost pred pravom držav članic in ne, da je pravo Evropske unije nad pravom držav članic³⁸. Drugačna formulacija od tiste, ki je sprejeta in objavljena v Uradnih listih Evropske unije³⁹, bi verjetno tudi usmerila teoretično pojasnjevanje narave »evropskega prava« iz razlage v smislu klasičnih hierarhičnih razmerij med formalnimi pravnimi viri v pojasnjevanje prednosti prava Evropske unije pred nacionalnim pravom v procesu uporabe oziroma v primeru nasprotja med obema pravnima sistemoma. V neposredni praksi obe razlagi pravzaprav privedeta do enakih posledic, na teoretičnem nivoju pa bi bila bolj poudarjena avtonomnost obeh pravnih sistemov – seveda ob prednosti prava Evropske unije pred nacionalnim pravom.

Trem značilnostim prava moderne dobe – racionalnosti, legitimnosti in učinkovitosti – se v sodobnosti pridružuje še četrta značilnost, to je mondia-

³⁵ 1-6. člen Pogodbe o Ustavi za Evropo, Zakon o ratifikaciji Pogodbe o Ustavi za Evropo, Ur. l. RS MP 1/05. Ta akt je bil ratificiran v Državnem zboru Republike Slovenije, vendar ne velja zaradi zavrnitve te pogodbe v Franciji in na Nizozemskem.

³⁶ Po prvotnem načrtu naj bi Lizbonska pogodba začela veljati 1. 1. 2009. Kljub referendumski zavrnitvi Lizbonske pogodbe na Irskem 12. junija 2008 se je proces ratifikacije nadaljeval v Veliki Britaniji, Cipru, Nizozemskem, Belgiji, Španiji, Nemčiji in Republiki Češki. Slovenija je Lizbonsko pogodbo ratificirala že 29. januarja 2008. Referendum na Irskem utegne biti ponovljen z morebitnimi dodatnimi izjavami o »irskih posebnostih«.

³⁷ 17. Izjava o primarnosti (v slovenščini): »Konferenca opozarja, da so v skladu z ustaljeno sodno prakso Sodišča EU pogodbe in pravo, ki jih Unija sprejme na podlagi pogodb, nad pravom držav članic, in sicer pod pogoji, ki so določeni v omenjeni sodni praksi.«

³⁸ Prim.: Matej Avbelj (2008): Širša vprašanja odnosov med pravnimi redi v EU, *Pravna praksa*, 27. 3., Ljubljana str. 28–30 in Matej Avbelj (2008): Pravo Evropske unije in nacionalna sodišča, *Pravnik*, let. 63, št. 4–6, Ljubljana, str. 225–239.

³⁹ Uradni list EU, C, št. 310 z dne 16. 12. 2004 (Pogodba o Ustavi za Evropo); Uradni list EU, št. 115 z dne 9. 5. 2008 (Prečiščena različica Pogodbe o Evropski uniji, Prečiščena različica Pogodbe o delovanju Evropske unije).

lizacija⁴⁰ prava. Danes smo priče vedno bolj izrazitih trendov presejanja državnih pravnih redov in nastajanju svetovnega pravnega reda. Omenjeni trendi so posledica novodobnih političnih procesov vsebinskega zmanjševanja državne suverenosti in integracijskih procesov na ekonomskem, socialnem in kulturnem področju.

V pravni sferi se to odraža skozi koordinacijo nacionalnih pravnih sistemov, njihovim medsebojnim upoštevanjem in vplivanjem ter končno skozi njihovo unifikacijo (Šelih, 2008: 22–23). V Sloveniji se en del teh procesov odvija v okviru dograjevanja pravnega sistema Evropske unije, drugi del pa lahko posredno spremljamo z uveljavljanjem Splošne deklaracije človekovih pravic, delovanjem Mednarodnega kazenskega sodišča ali Mednarodnega kazenskega sodišča za nekdanjo Jugoslavijo in izgrajevanjem pravnega instrumentarija v okviru Svetovne trgovinske organizacije. Pravne institucije odražajo družbene spremembe, ki zmanjšujejo razlike med posameznimi deli sveta in vodijo k njegovi integraciji oziroma globalizaciji, v pravni sferi pa se posledično intenzivno odpravljajo razlike med posameznimi nacionalnimi pravnimi sistemi.

Politične procese, ki pomenijo zmanjševanje oblasti nacionalnih institucij ter prenašanje določenih oblastnih pristojnosti na nadnacionalne ustanove, spremljajo ustrezne preobrazbe v pravnih sistemih. To je mogoče zaznati tako na področju evropskih integracijskih procesov (Evropska unija) kot v okviru Organizacije združenih narodov, Mednarodnega kazenskega sodišča in Svetovne trgovinske organizacije. Predpostavke »splošnega prava človeštva« (Delmas-Marty) so podane v resnični skupnosti obćih vrednot. Mednje – kot osnova – »svetovne pravne države« (Delmas-Marty) in kot »... skupen ideal vseh ljudstev in vseh narodov ...«⁴¹ sodijo najprej človekove pravice in temeljne svoboščine, definirane v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah. Le-te namreč izražajo vrednote miru, varnosti in reda, kot »... izhajajo iz človekove narave, ki je usmerjena v družbeno sobivanje.«⁴² Navedene trende nujno spremlja demokratično preurejanje državne oblasti ob spoštovanju načel pravne države oziroma vladavine prava⁴³. Povečanje reprezentativnosti in legitimnosti državne oblasti se v svetovnih razsežnostih pospešuje z delovanjem nevladnih organizacij ter novimi oblikami demokracije, ne toliko predstavniske kot participativne in deliberativne. Šele ob

⁴⁰ Te značilnosti izpostavlja Alenka Šelih v svoji uvodni študiji h knjigi Mireille Delmas-Marty z naslovom *Preureditev oblasti* (GV Založba, Ljubljana 2008), str. 13.

⁴¹ Besedilo iz Preambule Splošne deklaracije človekovih pravic, OZN, december 1948.

⁴² Pitamičev pismo Hansu Kelsnu, v Pavčnik Marijan (2009): *Vprašanje temeljne pravne norme*, Pravniki, št. 3–4, Ljubljana, str. 133.

⁴³ Podobno Delmas-Marty (2008: 235): »Prav vse razprave o institucionalnih reformah, od evropske ustavne pogodbe, do reforme OZN in svetovnih finančnih ustanov, preko razprav o prihodnosti STO ali mednarodnega kazenskega sodstva, se sklicujejo na pravno državo.«

takšnem političnem okolju pravnega sistema dobijo »domišljajske sile prava« (Delmas-Marty) realno podlago za njegovo harmonizacijo in mondializacijo. Homogenizacijo prava pospešujejo integracijski družbeni procesi, ki izrazito zmanjšujejo fragmentacijo osnovnih področij družbenega sveta (Deflem, 2008: 269). Tako je bilo na primer zaradi delovanja Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke poenoteno stečajno pravo; enako velja za področje mednarodne gospodarske arbitraže in še za številna druga pravna področja. Na temelju vedno večjega števila skupnih svetovnih pravnih vrednot, izraženih v Splošni deklaraciji človekovih pravic, nastaja vedno večji obseg na svetovni ravni poenotenih pravnih pravil.

LITERATURA

- Aharon, Barak (2006): *The Judge in a Democracy*, Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- Avbelj, Matej (2008): »Širša vprašanja odnosov med pravnimi redi v EU«, *Pravna praksa*, 27. 3. 2008.
- Avbelj, Matej (2008): *Pravo Evropske unije in nacionalna sodišča*, *Pravnik*, 63(4-6): 225-239.
- Bavcon, Ljubo (2006): *Izzivi in odzivi*, Ljubljana: Uradni list RS.
- Bernd, R. Hornung (2006): »The Theoretical Context and Foundation of Luhmann's Legal and Political Sociology«. V Komg, M. in Thornhill, C. (ur.): *Luhmann on Law and Politics*, Portland: Hard Publishing.
- Deflem, Mathieu (2008): *Sociology of Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Delmas-Marty, Mireille (ur.) (2008): *Preureditev oblasti, Domišljajske sile prava*, Ljubljana: GV Založba.
- Goričar, Jože (1975): *Temelji obče sociologije*, Ljubljana: DZS.
- Grilc, Peter in Ilešič, Tomaž (2001): *Pravo Evropske unije*, Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
- Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms*, Cambridge: Polity Press.
- Höffe, Otfried (2008): »Politična pravičnost«, *Pravnik*, 63(1-3): 133-157.
- Jary, David in Jary, Julia (1995): *Dictionary of Sociology*, Glasgow: Harper Collins Publishers.
- King, Michael in Thornhill, Chris (2006): *Luhmann on Law and politics*, Portland in Oxford: Hart Publishing.
- Lukšič, Igor (2006): *Politična kultura*, Ljubljana: FDV.
- Marshall, Gordon (ed.) (1998): *Dictionary of Sociology*, Oxford: Oxford University Press.
- Luhmann, Niklas (1999): *Soziale Systeme*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Novak, Marko (2000): »Občutek za pravičnost«, *Pravnik*, 55(1-3): 77-93.
- Pavčnik, Marijan (2007): *Teorija prava, Prispevek k razumevanju prava*, Ljubljana: GV Založba.
- Pavčnik, Marijan (2009): »Vprašanje temeljne pravne norme«, *Pravnik*, 65(3-4): 125-144.

- Pitamic, Leonid (1927): *Država*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Šelih, Alenka (2008): »Mondializacija« prava v delih Mireille Delmas-Marty, V: Delmas-Marty, Mirelle (ur.), *Preureditev oblasti, Domišljajske sile prava*, Ljubljana: GV Založba, str. 11–27.
- Štefančič, Pičman Polona in Teršek, Andraž (2005): *Preludij demokracije: civilna družba in svoboda javnega komuniciranja*, Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Velišček Jožica (2008): »Ocena stanja na področju priprave (dobrih) predpisov«, V VI. *Nomotehnični dnevi* (Služba Vlade RS za zakonodajo in Institut za primerjalno pravo Pravne fakultete v Ljubljani), Ljubljana, str. 17–29.
- Zupančič, M. Boštjan (1995): *Prvine pravne kulture*, Ljubljana: FDV.